

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ І ПРАВА
КАФЕДРА ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН

Мойсієнко В.М., Джолос С.В.

Верховенство права: методологія тлумачення і застосування

Методичні рекомендації

Черкаси

2025

УДК 340.111 (075.8)

М 74

Рекомендовано до друку

Вченою радою

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,

протокол № 3 від 24.04.2025 р.

Рецензенти:

Волошкевич Г.А. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Юрко С.С. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії і права Черкаського державного технологічного університету.

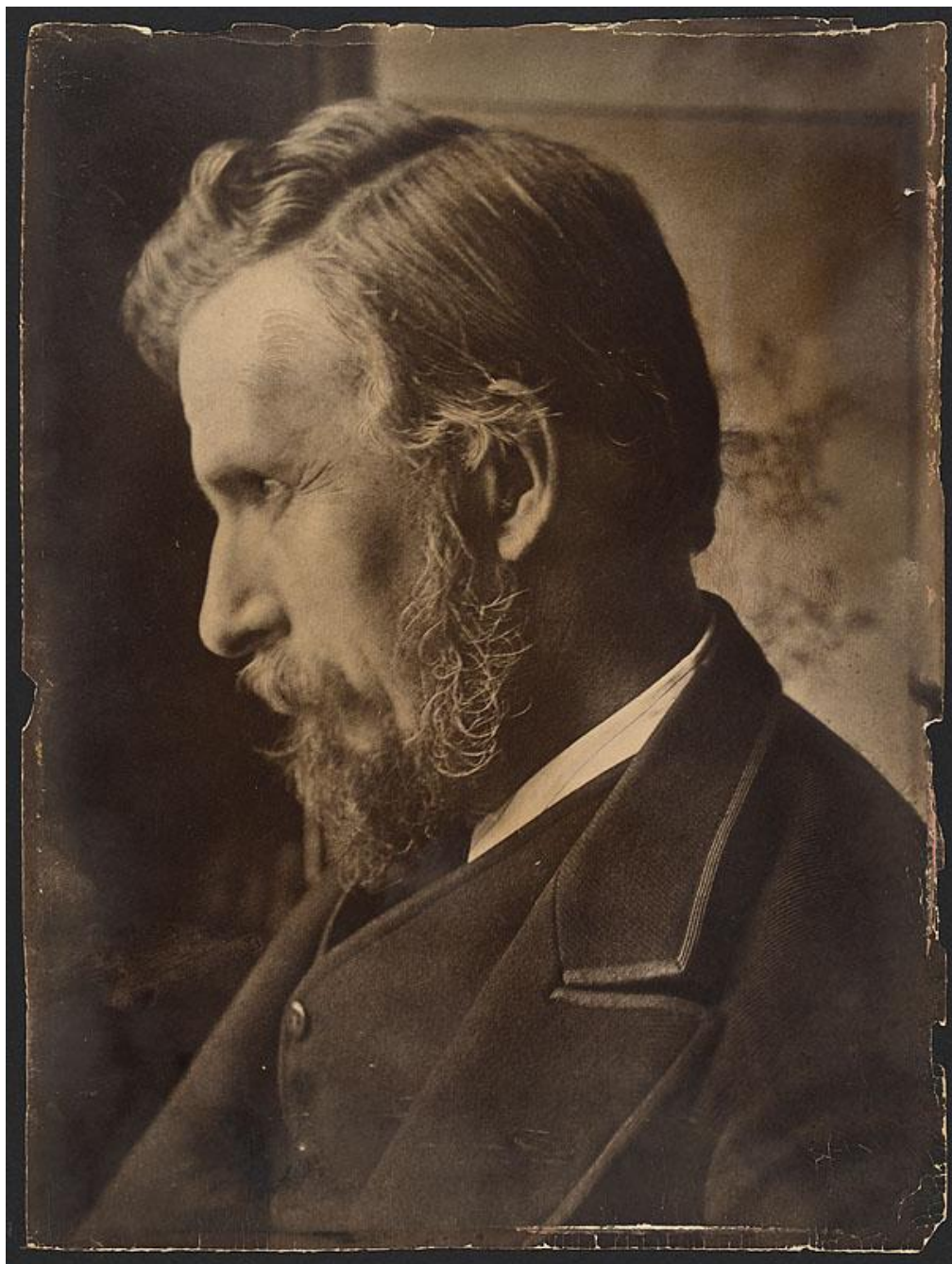
Укладачі:

Мойсієнко В.М. – кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри державно-правових дисциплін, заслужений працівник освіти України, перший проректор Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького;

Джолос С.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Мойсієнко В.М., Джолос С.В. Верховенство права: методологія тлумачення і застосування: методичні рекомендації з вивчення навчальної дисципліни для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності «Право». Черкаси: Руська Правда, 2025. 78 с.

© Мойсієнко В.М., Джолос С.В., 2025

Присвячується
світлій пам'яті геніального англійського мислителя
Альберта Венна Дайсі (1835-1922),
автора безсмертної праці
«Introduction to the Study of the Law of the Constitution» (1885 p.)

ЗМІСТ

Вступ	5
Плани лекцій	7
Плани семінарських занять	11
Орієнтовний перелік тем для наукових розвідок та загальні рекомендації щодо здійснення наукових досліджень	48
Завдання для самостійної роботи	53
Перелік питань до підсумкового контролю	60
Список джерел та літератури	65

ВСТУП

Верховенство права («Rule of Law»), як зазначає Венеційська комісія, є однією з трьох фундаментальних підвалин Ради Європи, поряд з демократією і правами людини. Видатний вітчизняний вчений-правознавець П.М. Рабінович зазначав, що верховенство права – це панування права у життєдіяльності громадянського суспільства і функціонуванні держави. Термін «верховенство права» або «панування права» (англ. the rule of law) вперше було вжито у працях видатного англійського мислителя епохи Раннього Нового часу Джеймса Гаррінгтона наприкінці XVII ст. Проте, значної популярності даний термін набув лише наприкінці XIX ст. завдяки працям знаменитого британського юриста Альберта Венна Дайсі. Він вважав, зокрема, що істотною, але не єдиною частиною права є численні судові рішення, які «визначають права приватних осіб в окремих випадках».

Разом із тим, слід зазначити, що деякі елементи концепції верховенства права містяться ще в творах давньогрецьких і давньоримських мислителів (Арістотель, Цицерон, Сенека) та релігійних діячів і філософів доби Середньовіччя (Фома Аквінський та ін.). Ця концепція інтерпретувалася у найширшому її розумінні, тобто як визнання необхідності підпорядкування «позитивного» (встановленого чи санкціонованого державою) права «непозитивному» (природні права людини, потреби людської природи, вимоги розуму, мораль тощо). У новій історії вагомий внесок в обґрунтування концепції верховенства права зробили прихильники доктрини природного права і суспільного договору, зокрема геніальні мислителі Нового часу – Гуго Гроцій, Бенедикт (Барух) Спіноза, Томас Гоббс, Джон Локк, Шарль Луї де Секонда барон де Ля Бред і де Монтеск'є, Томас Джефферсон, Іммануїл Кант, Бенжамен Констан. У XIX – XX ст. ідеї верховенства права привертали увагу як українських дослідників (М. Драгоманов, Б. Кістяківський, М. Палієнко,

М. Ковалевський), так і філософів та правознавців ін. країн (М. Бердяєв, Ф. Хайєк, Дж. Роулс, Дж. Фінніс, Р. Дворкін, та ін.).

Відповідно до ст. 8 Конституції в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Це означає підпорядкованість держави та її інститутів правам людини, визнання пріоритету права перед іншими соціальними нормами (моралі, звичаїв тощо). Принцип верховенства права не тотожний принципу верховенства закону. Відмінність між ними пов'язана з розбіжністю у розумінні права і закону. Важливе значення має і співвідношення цих понять: принцип верховенства закону є більш конкретним. Панування закону означає насамперед верховенство правового закону, бо не кожен закон є саме таким. Відповідність змісту закону праву є ще однією ознакою принципу верховенства права, важливим показником правової держави.

Також, варто наголосити на тому факті, що принципу верховенства права приділяється особлива увага у межах природно-правової концепції праворозуміння, тоді як легістській (позитивістській, нормативістській) концепції властиве ототожнення права і закону та їх розуміння в якості владного веління держави, що забезпечене державним примусом, том принцип верховенства права ототожнюється з принципом верховенства закону. Таким чином, підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що глибоке розуміння сутності верховенства права є особливо важливим для кожного юриста, тож дана навчальна дисципліна є вельми актуальною.

ПЛАНИ ЛЕКЦІЙ

Тема 1. Концептуальні джерела ідеї «верховенства права» у філософській спадщині античних мислителів та філософів Середньовіччя та Раннього Нового часу

План:

1. «Досконала держава» Платона з «верховенством» «найкращого начала»
2. «Панування закону» як «панування Божества і Розуму» Аристотеля
3. Розуміння права як «найвищого закону» за вченням Цицерона.
4. Magna Carta (Велика Хартія вольностей 1215 р.) як найвизначніший середньовічний попередник юридичного закріплення принципу верховенства права
5. Теорія Томаса Гобса – основа політичного абсолютизму і супутнього йому юридичного позитивізму
6. Теоретична спадщина Джона Локка – перлина ліберальної інтелектуальної традиції

Тема 2. Радикалізм і парадокси політико-правного вчення Жан-Жака Руссо та європейський лібералізм Шарля-Луї Монтеск'є

План:

1. Своєрідність теоретичної спадщини Жан-Жака Руссо
2. Концептуальні елементи творчості Жан-Жака Руссо – часткова основа доктрини «верховенства права»
3. Ш.Л. Монтеск'є як найвидатніший теоретик лібералізму та конституціоналізму XVIII ст.

Тема 3. Доктрина верховенства права та споріднені доктрини

План:

1. Алберт Дайсі і його доктрина «The Rule of Law»
2. «Rule of Law» і німецька доктрина «Rechtsstaat»
3. Доктрина «верховенства права» і континентально-європейське право

Тема 4. Верховенство права: від доктрини – до принципу. Поняття «верховенство права» та Організація Об'єднаних Націй

План:

1. «Верховенство права» і Ліга Націй
2. Загальна Декларація ООН прав людини 1948 року
3. Поняття «верховенство права» і Міжнародна комісія юристів
4. Значення діяльності МКЮ в опрацюванні змісту поняття «верховенство права», його поширенні та контролі за його дотриманням у світі

Тема 5. Верховенство права, Рада Європи та Європейський Союз

План:

1. Заснування Ради Європи і верховенство права
2. Верховенство права як складник тріади принципів спільної спадщини європейських народів
3. Парламентська Асамблея Ради Європи і визнання та утвердження верховенства права в країнах-членах (на прикладі України)
4. Комітет міністрів Ради Європи і розвиток змісту верховенства права
5. Принцип верховенства права в рішеннях Європейського Суду з прав людини

6. Поняття «верховенство права» в Установчих договорах ЄС
7. Хартія основоположних прав Європейського Союзу
8. Конституція для Європи і верховенство права
9. Український погляд на проблему верховенства права

Тема 6. Зародження українського конституціоналізму

План:

1. Декларація про державний суверенітет України 16 липня 1990 р.
2. Конституційний Договір від 8 червня 1995 р.
3. Закріплення у Конституції України принципу верховенства права та вимог, що впливають з нього

Тема 7. Верховенства права як верховенство природних прав людини

План:

1. Концепція абсолютного природного права як основа юридичного принципу верховенства права
2. Суспільний договір, як джерело легітимності походження політичної влади і держави
3. Верховенство права як верховенство природних прав людини

Тема 8. Верховенство права як основоположний принцип новітньої системи українського права

План:

1. Три рівні юридичного закріплення принципу верховенства права

2. Верховенство права: українські реалії та перспективи
3. Принцип верховенства права – основні загрози

Тема 9. Основні вимоги принципу верховенства права і правової держави та їх реалізація в юридичній діяльності

План:

1. Верховенство права та правова держава: співвідношення понять
2. Принцип верховенства права і правової держави: єдність основних вимог
3. Реалізація принципу верховенства права як необхідна умова побудови правової держави

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Концептуальні джерела ідеї «верховенства права» у філософській спадщині античних мислителів та філософів Середньовіччя та Раннього Нового часу

План:

1. «Досконала держава» Платона з «верховенством» «найкращого начала»
2. «Панування закону» як «панування Божества і Розуму» Аристотеля
3. Розуміння права як «найвищого закону» за вченням Цицерона.
4. Magna Carta (Велика Хартія вольностей 1215 р.) як найвизначніший середньовічний попередник юридичного закріплення принципу верховенства права
5. Теорія Томаса Гобса – основа політичного абсолютизму і супутнього йому юридичного позитивізму
6. Теоретична спадщина Джона Локка – перлина ліберальної інтелектуальної традиції

Методичні рекомендації

1. Мета вивчення теми:

- Ознайомитися з генезою ідеї верховенства права у працях ключових філософів.
- Зрозуміти внесок античних, середньовічних і ранньомодерних мислителів у розвиток принципу верховенства права.
- Визначити, як філософсько-правові ідеї вплинули на формування сучасної правової теорії.

2. Рекомендовані методи навчання:

1. **Опрацювання теоретичного матеріалу:**
 - Визначте ключові концепції верховенства права в історичному контексті (від античності до Нового часу).

- Сфокусуйте увагу на філософських текстах і їх інтерпретації.

2. Робота з першоджерелами:

- **Платон** ("*Держава*") — ідея справедливості та закону як вищого блага.
- **Арістотель** ("*Політика*") — концепція правління закону, а не людей.
- **Цицерон** ("*Про закони*") — природне право і його вищість над людськими законами.
- **Аврелій Августин** ("*Про Град Божий*") — ідея божественного закону як вищого морального орієнтира.
- **Тома Аквінський** ("*Сума теології*") — природний закон і його зв'язок із божественним порядком.
- **Гуго Гроцій** ("*Про право війни і миру*") — ідея природного права як основи верховенства права.
- **Джон Локк** ("*Два трактати про правління*") — правовий порядок і обмеження влади держави через закон.

3. Порівняльний аналіз:

- Порівняйте погляди мислителів різних періодів (античність, Середньовіччя, Ранній Новий час).
- Визначте, як змінювалося уявлення про верховенство права під впливом релігійних, соціальних та політичних умов.

4. Семінарські дискусії:

- **Питання для обговорення:**
 - Чи існувала ідея верховенства права в античній Греції та Римі?
 - Яке значення мала релігія для формування концепції закону у Середньовіччі?
 - Як змінився підхід до верховенства права в епоху Раннього Нового часу?

5. Письмові завдання та есе:

- Оберіть одного з мислителів і напишіть есе на тему його внеску у становлення верховенства права.

- Виконайте порівняльний аналіз ідей Арістотеля та Джона Локка щодо правління закону.

6. **Самостійна робота:**

- Опрацюйте праці в електронних бібліотеках чи на платформі Google Scholar.

- Виконайте аналітичний конспект із цитатами з першоджерел.

3. Рекомендовані джерела:

Першоджерела:

1. Платон. *Держава*.
2. Арістотель. *Політика*.
3. Цицерон. *Про закони*.
4. Аврелій Августин. *Про Град Божий*.
5. Тома Аквінський. *Сума теології*.
6. Гуго Гроцій. *Про право війни і миру*.
7. Джон Локк. *Два трактати про правління*.

Наукові праці та коментарі:

1. Рабінович П. М. *Основи загальної теорії права та держави*.
2. Козюбра М. І. *Принципи верховенства права і правової держави:*

єдність основних вимог.

3. Венеціанська комісія. *Доповідь про верховенство права*.

4. Підсумкові завдання для самоперевірки:

1. Назвіть основні ідеї Платона та Арістотеля щодо закону і держави.
2. Чим відрізняється концепція природного закону Томи Аквінського від ідей античних мислителів?
3. Як ідея верховенства права розвивалася у філософії Джона Локка?
4. У чому полягає значення природного права для формування сучасного принципу верховенства права?

Вивчення філософських ідей дозволить досягнути єства верховенства права.

Тема 2. Радикалізм і парадокси політико-правного вчення Жан-Жака Руссо та європейський лібералізм Шарля-Луї Монтеск'є

План:

1. Своєрідність теоретичної спадщини Жан-Жака Руссо
2. Концептуальні елементи творчості Жан-Жака Руссо – часткова основа доктрини «верховенства права»
3. Ш.Л. Монтеск'є як найвидатніший теоретик лібералізму та конституціоналізму XVIII ст.

Методичні рекомендації

1. Мета вивчення теми:

- Дослідити політико-правові ідеї Жан-Жака Руссо та їхній радикальний характер.
- Ознайомитися з ліберальною концепцією Шарля-Луї Монтеск'є.
- Виявити парадокси у вченні Руссо та його вплив на формування ідеї верховенства права.
- Проаналізувати взаємозв'язок між ідеями Руссо, Монтеск'є та сучасним європейським лібералізмом.

2. Рекомендовані методи навчання:

1. Опрацювання першоджерел:

Основою вивчення є тексти обох мислителів:

• Жан-Жак Руссо:

- *"Про суспільний договір"* — концепція загальної волі, свободи та рівності.
- *"Роздуми про походження і основи нерівності"* — критика соціальної нерівності та її вплив на право.

• Шарль-Луї Монтеск'є:

- *"Про дух законів"* — ідея поділу влади, свободи як дотримання закону та необхідність поміркованості в державному управлінні.

Рекомендація: Читайте тексти в оригіналі або в авторитетних перекладах. Створюйте структуровані конспекти, виділяючи ключові ідеї, цитати та ваші коментарі.

2. Напишіть есе на тему порівняння політико-правових поглядів Ш.Л. де Монтеск'є і Ж.Ж. Руссо та розкрийте у ньому такі аспекти:

• Ідеї Жан-Жака Руссо:

- Поняття "загальної волі" як вищої форми колективного інтересу.
- Парадокси: Радикалізм у прагненні до свободи, що іноді призводить до обмеження індивідуальних прав.
- Проблематика "примусу до свободи".
- Руссо як попередник тоталітарних та демократичних теорій.

• Концепція Шарля-Луї Монтеск'є:

- Ідея поділу влади як гарантії проти деспотизму.
- Зв'язок між свободою і законом: "Свобода — це право робити все, що дозволено законом".
- Поміркований лібералізм і важливість верховенства права як балансу.
- Вплив на сучасний конституціоналізм.

Порада: Занотуйте ключові відмінності між поглядами Руссо та Монтеск'є, особливо щодо свободи, ролі закону та державного устрою.

3. Семінарські завдання та дискусії:

Завдання:

1. Порівняйте:

- Поняття "загальної волі" у Руссо та "поділу влади" у Монтеск'є.
- Як ці ідеї вплинули на сучасне розуміння верховенства права?

2. Обговорення питань:

- У чому полягає радикалізм і парадокс вчення Руссо?
- Чи можна "загальну волю" Руссо поєднати з ідеєю правової держави?

○ Як концепція поділу влади Монтеस्क'є забезпечує верховенство права?

3. **Дебати:**

○ Тема: *"Ідеї Жан-Жака Руссо — загроза свободі чи основа демократичної держави?"*

4. **Самостійна робота:**

1. **Читання першоджерел:** Опрацюйте розділи з "Про суспільний договір" та "Про дух законів".

2. **Написання есе:**

○ *"Проблема свободи та закону у вченні Жан-Жака Руссо і Шарля-Луї Монтеस्क'є".*

3. **Складання порівняльної таблиці:**

Критерій	Жан-Жак Руссо	Шарль-Луї Монтеस्क'є
Поняття свободи		
Роль закону		
Погляд на державу		
Вплив на сучасні ідеї		

4. **Аналітичний звіт:**

- Як ідеї Руссо вплинули на соціальні революції?
- Яке значення має поділ влади у запобіганні правовому свавіллю?

3. **Рекомендовані джерела:**

Першоджерела:

1. Руссо Ж.-Ж. *Про суспільний договір*.
2. Руссо Ж.-Ж. *Роздуми про походження і основи нерівності*.
3. Монтеस्क'є Ш.-Л. *Про дух законів*.

Наукові праці та коментарі:

1. Рабінович П. М. *Основи загальної теорії права та держави.*

2. Козюбра М. І. *Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог.*

3. Венеціанська комісія. *Доповідь про верховенство права.*

4. Питання для самоконтролю:

1. У чому полягає суть концепції "загальної волі" Жан-Жака Руссо?

2. Як Шарль-Луї Монтеск'є обґрунтовував необхідність поділу влади?

3. Чому ідеї Руссо вважають радикальними, а Монтеск'є — поміркованими?

4. Які парадокси вчення Руссо мають значення для сучасного розуміння верховенства права?

5. Як можна поєднати ідеї Руссо та Монтеск'є у сучасній правовій державі?

Тож, глибоке опрацювання ідей Жан-Жака Руссо та Шарля-Луї Монтеск'є дозволяє студентам зрозуміти, як радикальні та помірковані філософсько-правові концепції вплинули на сучасне трактування верховенства права, демократії та правової держави.

Тема 3. Доктрина верховенства права та споріднені доктрини

План:

1. Алберт Дайсі і його доктрина «The Rule of Law»
2. «Rule of Law» і німецька доктрина «Rechtsstaat»
3. Доктрина «верховенства права» і континентально-європейське право

Методичні рекомендації

1. Мета вивчення теми:

- Дослідити доктрину "верховенства права" Альберта Дайсі.
- Порівняти споріднені концепції "верховенства права" та "правової держави".
- З'ясувати особливості реалізації верховенства права у романо-германській правовій системі.
- Виявити відмінності та спільні риси у розумінні верховенства права в англосаксонській та континентальній правових традиціях.

2. Рекомендовані методи навчання:

1. Опрацювання першоджерел:

1. Альберт Венн Дайсі:

- *"Introduction to the Study of the Law of the Constitution"* — класична праця, в якій сформульовані три ключові принципи верховенства права:

- Відсутність свавілля влади (правління за законом).
- Рівність перед законом.
- Захист прав індивіда у звичайних судах.

2. Концепція "правової держави":

- Основні ідеї формувались у романо-германській правовій традиції, де держава зобов'язана діяти виключно на основі закону (Фрідріх Еберг, Ганс Кельзен).

3. Першоджерела країн романо-германської системи:

- Конституції Німеччини, Франції та інших європейських держав як приклади реалізації принципів правової держави.

2. Підготуйте аналітичний звіт про верховенство права у поглядах Альберта Дайсі та розкрийте у ньому такі основні питання:

1. **Доктрина Альберта Дайсі:**
 - Історичний контекст формування доктрини верховенства права у Великій Британії.
 - Три основні принципи верховенства права за Дайсі.
 - Критика доктрини Дайсі: обмеженість у розумінні соціальної рівності, формальне трактування закону.
2. **Поняття "правова держава" в континентальній традиції:**
 - Розуміння верховенства права як поєднання формальних і матеріальних принципів: законність, права людини, незалежність судів.
 - Вплив німецької ідеї "Rechtsstaat" на сучасну концепцію правової держави.
3. **Особливості верховенства права у романо-германській системі:**
 - Верховенство закону як основа правової системи.
 - Ієрархія нормативно-правових актів.
 - Роль конституційних судів у захисті верховенства права (приклад Німеччини).
4. **Порівняння англосаксонської та романо-германської систем:**
 - У Великій Британії — акцент на прецеденті, судовому захисті прав.
 - У континентальній Європі — пріоритет писаного права та ідеї правової держави.

3. Семінарські завдання та дискусії:

Завдання:

1. **Порівняльний аналіз:**
 - Визначте ключові відмінності між концепцією верховенства права Дайсі та ідеєю правової держави.
2. **Аналіз практики:**

○ Вивчіть приклади реалізації верховенства права у Великій Британії (справа *Entick v. Carrington*) та в Німеччині (роль Федерального конституційного суду).

Питання для обговорення:

- У чому полягають сильні та слабкі сторони доктрини Дайсі?
- Чи є універсальним принцип верховенства права у різних правових системах?
- Як верховенство права реалізується у країнах романо-германської системи порівняно з англосаксонською?

Дебати:

- Тема: *"Чи є доктрина Дайсі актуальною для сучасного розуміння верховенства права?"*

4. Самостійна робота:

1. Читання та конспектування:

- Опрацюйте розділи з праці Альберта Дайсі *"Introduction to the Study of the Law of the Constitution"*.

2. Письмові завдання:

- Порівняльний аналіз концепції верховенства права в англосаксонській та романо-германській традиції.
- Есе на тему: *"Роль верховенства права у сучасних європейських державах"*.

3. Практичний кейс-аналіз:

- Проаналізуйте рішення конституційних судів Німеччини або Франції з позиції верховенства права.

4. Таблиця порівняння:

Критерій	Альберт Дайсі (Великобританія)	Романо-германська система
Основні принципи		

Критерій	Альберт (Великобританія)	Дайсі Романо-германська система
Джерела права		
Роль суду		
Захист прав людини		

3. Рекомендовані джерела:

Першоджерела:

1. Дайсі А. В. *Introduction to the Study of the Law of the Constitution*.
2. Конституції Німеччини, Франції.
3. Судові рішення Великої Британії та країн континентального права.

Наукові праці та коментарі:

1. Рабінович П. М. *Основи загальної теорії права та держави*.
2. Козюбра М. І. *Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог*.
3. Венеціанська комісія. *Доповідь про верховенство права*.

4. Питання для самоконтролю:

1. Які основні принципи верховенства права сформулював Альберт Дайсі?
2. У чому полягає різниця між верховенством права у Великій Британії та правовою державою у країнах романо-германської системи?
3. Яке значення має поділ влади у реалізації верховенства права?
4. Чим відрізняється судовий захист прав у Великій Британії та Німеччині?

Тож, опрацювання цієї теми допоможе студентам зрозуміти, як еволюціонувала концепція верховенства права, якими є її ключові принципи в різних правових системах та як ці ідеї впливають на сучасне праворозуміння й державний устрій.

Тема 4. Верховенство права: від доктрини – до принципу. Поняття «верховенство права» та Організація Об'єднаних Націй

План:

1. «Верховенство права» і Ліга Націй
2. Загальна Декларація ООН прав людини 1948 року
3. Поняття «верховенство права» і Міжнародна комісія юристів
4. Значення діяльності МКЮ в опрацюванні змісту поняття «верховенство права», його поширенні та контролі за його дотриманням у світі

Методичні рекомендації

1. Мета вивчення теми:

- Визначити трансформацію верховенства права від теоретичної доктрини до міжнародно-правового принципу.
- Ознайомитися із ключовими документами та діяльністю ООН у сфері просування верховенства права.
- Зрозуміти значення верховенства права для забезпечення міжнародного миру, прав людини та сталого розвитку.

2. Рекомендовані методи навчання:

1. Опрацювання першоджерел:

1. Документи ООН:

- Статут ООН (1945 р.) – основа діяльності ООН, де проголошуються принципи справедливості та міжнародного права.
- *"Declaration of the High-Level Meeting of the General Assembly on the Rule of Law at the National and International Levels"* (2012 р.) – ключовий документ, який підтверджує верховенство права як фундаментальний принцип міжнародного порядку.
- Доповіді Генерального секретаря ООН щодо верховенства права (щорічні звіти).

2. Інші міжнародні документи:

- Загальна декларація прав людини (1948 р.).

- Міжнародні пакти про права людини (1966 р.).
- Резолюції Ради Безпеки ООН щодо верховенства права у постконфліктних країнах.

3. Ключові доповіді та ініціативи:

- Програма розвитку ООН (UNDP) з просування верховенства права для сталого розвитку.
- Ініціативи ООН щодо реформування правових систем у країнах, що розвиваються.

2. Підготуйте аналітичну записку на тему верховенства права та розкрийте у ній такі питання:

1. Еволюція верховенства права: від національної доктрини до міжнародного принципу:

- Перші теоретичні концепції верховенства права у працях Альберта Дайсі та німецьких мислителів.

- Розширення верховенства права на міжнародний рівень.

2. Верховенство права в діяльності ООН:

- Статут ООН як основа міжнародного правопорядку.
- Верховенство права як ключовий елемент міжнародного миру та безпеки.

- Роль ООН у постконфліктному відновленні правових систем.

3. Ключові документи ООН щодо верховенства права:

- Декларація Генеральної Асамблеї ООН 2012 року.
- Вплив Загальної декларації прав людини на просування верховенства права.

4. Верховенство права та цілі сталого розвитку (SDGs):

- Верховенство права як засіб досягнення Цілі 16: "Мир, справедливість та ефективні інституції".

- Співпраця ООН з національними урядами та регіональними організаціями.

5. Виклики у впровадженні верховенства права:

- Політичні, культурні та економічні бар'єри на національному та міжнародному рівнях.

- Критика ролі ООН у просуванні верховенства права.

3. Семінарські завдання та дискусії:

Завдання:

1. Аналіз документів ООН:

- Опрацюйте Декларацію 2012 року та визначте ключові положення щодо верховенства права на міжнародному рівні.

2. Кейс-стаді:

- Проаналізуйте роль ООН у відновленні правової системи в одній із постконфліктних країн (наприклад, Косово, Сьєрра-Леоне або Сомалі).

3. Порівняння:

- Порівняйте національне розуміння верховенства права (за Альбертом Дайсі) та міжнародне тлумачення верховенства права у діяльності ООН.

Питання для обговорення:

- Чому верховенство права є фундаментальним для міжнародного миру?
- Як верховенство права впливає на досягнення сталого розвитку?
- Які виклики стоять перед ООН у просуванні верховенства права?

Дебати:

- Тема: *"Чи ефективно ООН просуває верховенство права у глобальному масштабі?"*

4. Самостійна робота:

1. Читання та конспектування:

- Статут ООН та Декларація Генеральної Асамблеї 2012 року.

2. Письмові завдання:

- Есе на тему: *"Верховенство права як інструмент забезпечення прав людини у міжнародному праві"*.

- Підготуйте огляд ініціатив ООН у сфері верховенства права на прикладі конкретної країни.

3. Таблиця порівняння:

Критерій	Національна доктрина	Верховенство права ООН
Джерела		
Об'єкт регулювання		
Основні виконавці		
Виклики		

3. Рекомендовані джерела:

Першоджерела:

1. Статут ООН (1945 р.).
2. Декларація Генеральної Асамблеї ООН про верховенство права (2012 р.).
3. Загальна декларація прав людини (1948 р.).

Наукові праці та коментарі:

1. Рабінович П. М. *Основи загальної теорії права та держави*.
2. Козюбра М. І. *Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог*.
3. Венеціанська комісія. *Доповідь про верховенство права*.

4. Питання для самоконтролю:

1. Що таке верховенство права як міжнародно-правовий принцип?
2. Яке значення має діяльність ООН для просування верховенства права?
3. Які документи ООН закріплюють принцип верховенства права?
4. Які виклики стоять перед ООН у контексті постконфліктного відновлення правових систем?

Таким чином, вивчення цієї теми допоможе студентам зрозуміти трансформацію верховенства права як глобального принципу, його значення для міжнародного миру та сталого розвитку, а також роль ООН у забезпеченні глобальної справедливості та стабільності.

Тема 5. Верховенство права, Рада Європи та Європейський Союз

План:

1. Заснування Ради Європи і верховенство права
2. Верховенство права як складник тріади принципів спільної спадщини європейських народів
3. Парламентська Асамблея Ради Європи і визнання та утвердження верховенства права в країнах-членах (на прикладі України)
4. Комітет міністрів Ради Європи і розвиток змісту верховенства права
5. Принцип верховенства права в рішеннях Європейського Суду з прав людини
6. Поняття «верховенство права» в Установчих договорах ЄС
7. Хартія основоположних прав Європейського Союзу
8. Конституція для Європи і верховенство права
9. Український погляд на проблему

Методичні рекомендації

1. Мета вивчення теми:

- З'ясувати роль Ради Європи та Європейського Союзу у формуванні та утвердженні принципу верховенства права.
- Проаналізувати основні документи, які визначають верховенство права у європейському регіоні.
- Ознайомитися із судовою практикою Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) та Суду ЄС у контексті верховенства права.

2. Рекомендовані методи навчання:

1. Опрацювання першоджерел:

1. Документи Ради Європи:
 - *Європейська конвенція з прав людини (1950 р.)* – основоположний документ, що забезпечує захист прав людини та визначає механізми їх реалізації через верховенство права.

- *Резолюції та рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи щодо верховенства права.*

- Доповіді Європейської комісії "За демократію через право" (Венеційська комісія) щодо стандартів верховенства права.

2. Документи Європейського Союзу:

- *Договір про Європейський Союз (Лісабонський договір, 2007 р.)* – закріплення верховенства права як основоположного принципу ЄС (стаття 2).

- *Хартія основоположних прав ЄС (2000/2009 р.)* – закріплення стандартів прав людини у праві ЄС.

- *Звіти Європейської Комісії щодо верховенства права в державах-членах ЄС (Rule of Law Reports).*

3. Судова практика:

- Рішення ЄСПЛ у контексті забезпечення верховенства права.

- Прецеденти Суду ЄС щодо тлумачення принципу верховенства права та його застосування в праві ЄС ("*Les Verts v Parliament*", "*Commission v Poland*").

2. Підготуйте аналітичний звіт про європейські стандарти верховенства права та розкрийте у ньому такі основні питання:

1. Верховенство права у контексті європейської інтеграції:

- Історичний розвиток верховенства права в європейському регіоні.
- Спільні підходи Ради Європи та ЄС до утвердження верховенства права.

2. Рада Європи як гарант верховенства права:

- Європейська конвенція з прав людини та механізми її реалізації через ЄСПЛ.

- Стандарти Венеційської комісії щодо верховенства права.

3. Верховенство права в ЄС:

- Закріплення верховенства права у Договорі про ЄС.

- Роль Суду ЄС у тлумаченні та захисті верховенства права.

- Європейський механізм оцінки верховенства права в державах-членах ЄС.

4. Спільні виклики та проблеми:

- Порушення принципу верховенства права в окремих країнах (Польща, Угорщина).
- Механізми реагування на порушення у межах Ради Європи та ЄС.

3. Семінарські завдання та дискусії:

Завдання:

1. Аналіз документів:

- Ознайомтеся з Лісабонським договором та визначте, як у ньому закріплено верховенство права.
- Проаналізуйте ключові доповіді Венеційської комісії про верховенство права.

2. Кейс-стаді:

- Розгляньте справу "*Commission v Poland*" (порушення незалежності судової влади) та підготуйте висновок щодо ролі Суду ЄС у забезпеченні верховенства права.
- Проаналізуйте рішення ЄСПЛ які містять приклади застосування принципу верховенства права.

3. Порівняння:

- Порівняйте підходи Ради Європи та ЄС до контролю за дотриманням верховенства права.

Питання для обговорення:

- Які механізми забезпечення верховенства права існують у межах Ради Європи?
- Як Європейський Союз реагує на системні порушення верховенства права в державах-членах?
- Чи є ефективними санкційні механізми для держав, які порушують принцип верховенства права?

Дебати:

• Тема: "ЄС чи Рада Європи: хто є ефективнішим у захисті верховенства права?"

4. Самостійна робота:

1. Конспектування джерел:

- Опрацюйте статті Лісабонського договору, які стосуються верховенства права.
- Ознайомтеся з рішеннями ЄСПЛ у вибраних справах.

2. Письмове завдання:

- Підготуйте реферат на тему: "Роль Суду ЄС у захисті принципу верховенства права".

3. Таблиця порівняння:

Критерій	Рада Європи	ЄС
Документальне закріплення		
Контрольний орган		
Приклади порушень		

3. Рекомендовані джерела:

Першоджерела:

1. Європейська конвенція з прав людини (1950 р.).
2. Договір про Європейський Союз (Лісабонський договір, 2007 р.).
3. Хартія основоположних прав ЄС.

Наукові праці:

1. Рабінович П. М. *Основи загальної теорії права та держави.*
2. Козюбра М. І. *Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог.*
3. Венеціанська комісія. *Доповідь про верховенство права.*

4. Питання для самоконтролю:

1. Як Рада Європи забезпечує дотримання верховенства права?

2. Яке значення має принцип верховенства права для Європейського Союзу?

3. Які функції виконують ЄСПЛ та Суд ЄС у контексті захисту верховенства права?

4. Які виклики стоять перед європейськими інституціями у забезпеченні верховенства права?

Отже, вивчення цієї теми допоможе студентам усвідомити роль європейських інституцій у просуванні та захисті верховенства права, а також зрозуміти механізми реагування на його порушення в сучасній Європі.

Тема 6. Зародження українського конституціоналізму

План:

1. Декларація про державний суверенітет України 16 липня 1990 р.
2. Конституційний Договір від 8 червня 1995 р.
3. Закріплення у Конституції України принципу верховенства права та вимог, що випливають з нього

Методичні рекомендації

1. Мета вивчення теми:

- Дослідити витoki та основні етапи розвитку української конституційної думки.
- Ознайомитися з ключовими документами, що стали основою українського конституціоналізму.
- З'ясувати роль українських мислителів і політичних діячів у формуванні ідеї верховенства права.

2. Рекомендовані методи навчання:

1. Опрацювання першоджерел:

1. **Конституційні документи:**
 - *"Конституція Пилипа Орлика" (1710 р.)* – перша українська конституція і одна з перших у Європі.
 - Проекти українських конституцій доби Української революції (1917-1921 рр.): Конституція УНР (1918 р.).

2. Філософські праці українських мислителів:

- Григорій Сковорода – гуманістичні ідеї рівності й свободи особистості.
- Михайло Драгоманов – ідеї демократизму, прав людини та місцевого самоврядування.

3. Законодавчі документи різних періодів:

- Збори права в Литовських статутах (XVI ст.).

- Правові акти Гетьманщини, які закріплювали автономний статус українських земель.

2. Підготуйте аналітичну записку про формування українського конституціоналізму та розкрийте у ній такі основні питання:

1. Історичні витоки українського конституціоналізму:

- Правові та соціальні традиції Київської Русі.
- Козацьке право та перші спроби організації державності на засадах верховенства права.

2. Конституція Пилипа Орлика (1710 р.):

- Історичний контекст створення.
- Зміст, структура та значення документа.
- Порівняльний аналіз Конституції Пилипа Орлика з європейськими конституційними ідеями того часу.

3. Український конституціоналізм доби модерну (XIX-XX ст.):

- Конституційні проекти Михайла Драгоманова.
- Конституція УНР 1918 року як спроба правового оформлення незалежності України.

4. Особливості українського конституціоналізму:

- Зв'язок з європейськими традиціями верховенства права.
- Відмінності у правових підходах до конституційного регулювання.

3. Семінарські завдання та дискусії:

Завдання:

1. Аналіз документів:

- Проаналізуйте текст Конституції Пилипа Орлика та визначте її основні принципи: розподіл влади, захист прав людини, взаємини між гетьманом і старшиною.

- Ознайомтеся з проектом Конституції УНР та підготуйте порівняльну характеристику з європейськими конституціями того часу.

2. Кейс-стаді:

- Дослідження внеску Михайла Драгоманова у розвиток української конституційної думки.

3. Дискусійні питання:

- Чи можна вважати Конституцію Пилипа Орлика повноцінним конституційним актом?
- Які європейські ідеї вплинули на зародження українського конституціоналізму?
- Чому Конституція УНР стала важливим етапом української державотворчості?

4. Самостійна робота:

1. Опрацювання першоджерел:

- Конспектування тексту Конституції Пилипа Орлика.
- Опрацювання основних ідей Конституції УНР.

2. Написання рефератів:

- Тема: *"Історичне значення Конституції Пилипа Орлика для українського конституціоналізму"*.
- Тема: *"Ідеї конституціоналізму Михайла Драгоманова та їх вплив на сучасність"*.

3. Таблиця порівняння:

Критерій	Конституція Пилипа Орлика	Конституція УНР
Рік створення	1710	1918
Основні принципи		
Вплив європейських ідей		

3. Рекомендовані джерела:

Першоджерела:

1. Конституція Пилипа Орлика (1710 р.).

2. Тексти Конституції УНР (1918 р.).
3. Литовські статuti.

Наукові праці:

1. Орлик П. *Пакти і конституції прав і вольностей війська Запорізького.*
2. Головатий С.П. Верховенство права: монографія.
3. Драгоманов М. *Вільна спілка.*
4. Рабінович П. М. *Основи загальної теорії права та держави.*
5. Козюбра М. І. *Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог.*
6. Венеціанська комісія. *Доповідь про верховенство права.*

4. Питання для самоконтролю:

1. Якими були передумови створенню Конституції П. Орлика?
2. Чому Конституція Пилипа Орлика вважається видатним конституційним актом свого часу?
3. Які ідеї Михайла Драгоманова вплинули на розвиток українського конституціоналізму?
4. У чому полягає значення Конституції УНР для України?

5. Поради для поглибленого вивчення:

1. Порівнюйте українські конституційні документи з європейськими актами того часу.
2. Використовуйте візуалізацію – схеми, таблиці та діаграми для структурування інформації.
3. Залучайте додаткові джерела: архівні документи, історичні нариси та сучасні наукові дослідження.

Тож, вивчення теми "Зародження українського конституціоналізму" дозволяє глибше зрозуміти особливості історичного розвитку української правової думки та її місце у європейському контексті. Особливу увагу слід приділити першоджерелам, адже вони є ключем до розуміння ідей верховенства права та правової державності в українській історії.

Тема 7. Верховенства права як верховенство природних прав людини

План:

1. Концепція абсолютного природного права як основа юридичного принципу верховенства права
2. Суспільний договір, як джерело легітимності походження політичної влади і держави
3. Верховенство права як верховенство природних прав людини

Методичні рекомендації

1. Мета вивчення теми:

- Ознайомитись із теоретичними основами природних прав людини та їх взаємозв'язком із принципом верховенства права.
- Зрозуміти роль природних прав у формуванні правових систем та концепції верховенства права на міжнародному рівні.
- Оцінити внесок філософії прав людини в розвиток правових норм і принципів сучасних правових систем.

2. Рекомендовані методи навчання:

1. Аналіз теоретичних джерел:

1. Класичні праці філософів прав людини:

- *Джон Локк* – теорія природних прав (праця *"Два трактати про уряд"*), де він описує право людини на життя, свободу і власність як основоположні природні права.
- *Жан-Жак Руссо* – ідеї природного права і загальної волі у праці *"Про суспільний договір"*.
- *Шарль де Монтеск'є* – принципи розподілу влади і їх зв'язок з природними правами людини в *"Про дух законів"*.

2. Міжнародні правові акти:

- *Декларація прав людини і громадянина* (1789 р.) – основоположний документ, що закріплює принципи природних прав людини.

- *Загальна декларація прав людини* (1948 р.) – важливий документ, що відображає реалізацію ідеї природних прав у міжнародному праві.

2. Підготуйте аналітичну довідку про зв'язок природного права і верховенства права та розкрийте у ній такі основні питання:

1. Природні права людини в контексті філософії права:

- Визначення природних прав людини.
- Ідеї природних прав у філософії античності та Середньовіччя.
- Розвиток ідеї природних прав в епоху Просвітництва.

2. Зв'язок природних прав із верховенством права:

- Визначення верховенства права як принципу, що забезпечує реалізацію природних прав людини.

- Роль природних прав у створенні сучасних демократичних правових систем.

3. Міжнародні механізми захисту природних прав:

- Міжнародні договори, що закріплюють природні права (Універсальна декларація прав людини, Європейська конвенція з прав людини).

- Механізми забезпечення верховенства права на міжнародному рівні.

4. Критичний аналіз:

- Можливі суперечності між принципом верховенства права та фактичними порушеннями природних прав у різних країнах.

- Чи завжди верховенство права гарантує дотримання природних прав людини?

3. Семінарські завдання та дискусії:

Завдання:

1. Аналіз документів:

- Ознайомтесь з текстом "*Загальної декларації прав людини*" і виділіть, які природні права там зафіксовані. Поясніть, як ці права пов'язані з принципом верховенства права.

- Проаналізуйте статті Конституції України щодо прав і свобод людини та порівняйте їх з природними правами за Джоном Локком.

2. Кейс-стаді:

- Розгляньте конкретний приклад порушення природних прав в контексті конкретної держави (наприклад, права на свободу слова чи право на життя). Які міжнародні інституції або механізми можуть вплинути на відновлення верховенства права та захист природних прав?

3. Дискусійні питання:

- Чи може верховенство права існувати без поваги до природних прав людини?

- Яка роль держави у захисті природних прав людини в контексті верховенства права?

4. Самостійна робота:

1. Опрацювання першоджерел:

- Прочитайте і проаналізуйте тексти праць Джона Локка, Жан-Жака Руссо і Монтеск'є. Зробіть висновки щодо їх розуміння природних прав.

- Вивчіть положення *Універсальної декларації прав людини* і порівняйте їх із іншими міжнародними правовими актами.

2. Написання рефератів:

- Тема: *"Верховенство права та природні права людини: теоретичний аналіз"*.

- Тема: *"Роль природних прав у формуванні сучасного права: порівняння західних і українських підходів"*.

3. Підготовка презентацій:

- Підготуйте презентацію про внесок Джона Локка в розвиток ідеї природних прав і їх зв'язок з принципом верховенства права.

3. Рекомендовані джерела:

Першоджерела:

1. Локк Дж. *"Два трактати про уряд"*.

2. Руссо Ж.-Ж. *"Про суспільний договір"*.

3. Монтеск'є Ш.-Л. *"Про дух законів"*.
4. *"Загальна декларація прав людини"* (1948 р.).

Наукові праці та коментарі:

1. Головатий С.П. Верховенство права: монографія.
2. Рабінович П. М. *Основи загальної теорії права та держави*.
3. Козюбра М. І. *Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог*.
4. Венеціанська комісія. *Доповідь про верховенство права*.

4. Питання для самоконтролю:

1. Що таке природні права людини, і як вони впливають на формування правових систем?
2. Які основні ідеї Джона Локка щодо природних прав?
3. Як верховенство права гарантує реалізацію природних прав людини?
4. Які міжнародні інструменти використовуються для захисту природних прав людини?

5. Поради для поглибленого вивчення:

1. Залучайте міждисциплінарний підхід до вивчення цієї теми, звертаючись до соціології, політології та філософії права.
2. Порівнюйте підходи до природних прав в різних правових системах.
3. Використовуйте сучасні наукові дослідження для аналізу ефективності механізмів захисту природних прав на міжнародному рівні.

Таким чином, вивчення теми "Верховенство права як верховенство природних прав людини" дозволяє студентам зрозуміти фундаментальну роль природних прав у розвитку правових систем. Це знання необхідне для оцінки ефективності сучасних правових механізмів, спрямованих на забезпечення прав і свобод людини, а також для формування обґрунтованих поглядів на основи правової держави та демократії.

Тема 8. Верховенство права як основоположний принцип новітньої системи українського права

План:

1. Три рівні юридичного закріплення принципу верховенства права
2. Верховенство права: українські реалії та перспективи
3. Принцип верховенства права – основні загрози

Методичні рекомендації

1. Мета вивчення теми:

- Ознайомитись із концептуальними засадами верховенства права як принципу новітньої української правової системи.
- Вивчити, як верховенство права стало основою для правового регулювання в Україні після проголошення незалежності.
- Розглянути нормативно-правові акти, які закріплюють принцип верховенства права в Україні, а також оцінити практику його реалізації.

2. Рекомендовані методи навчання:

1. Аналіз правових актів та документів:

1. Конституція України (1996 р.):

- Вивчення статей Конституції України, зокрема статті 8, яка закріплює верховенство права, та її взаємозв'язок із принципом правової держави.
- Аналіз ролі Конституційного Суду України у забезпеченні верховенства права через тлумачення Конституції.

2. Акти міжнародного права:

- Огляд міжнародних договорів, які містять положення про верховенство права, зокрема Універсальної декларації прав людини, Європейської конвенції з прав людини, та як ці документи реалізуються в Україні.

3. Законодавчі акти та правові реформи в Україні:

- Вивчення законів, що впроваджують верховенство права в правову практику України (наприклад, Закон України "Про судоустрій і статус суддів", Закон України "Про прокуратуру").

- Аналіз змін у правовій системі України в результаті євроінтеграції та адаптації до стандартів ЄС.

2. Підготуйте аналітичну записку на тему співвідношення закріплених у законодавстві України основних засад верховенства права з міжнародними стандартами верховенства права та розкрийте у ній такі питання:

1. Теоретичні основи верховенства права в українському праві:

- Визначення верховенства права як принципу і його місце в системі українського права.

- Взаємозв'язок верховенства права з іншими принципами правової держави, зокрема правами людини і поділом влади.

2. Верховенство права в Конституції України:

- Роль статті 8 Конституції України у закріпленні верховенства права.

- Аналіз практики застосування принципу верховенства права в рішеннях Конституційного Суду України.

3. Міжнародні стандарти верховенства права:

- Вивчення міжнародних правових актів, які впливають на розвиток українського права в контексті верховенства права.

- Оцінка відповідності українського законодавства європейським стандартам верховенства права.

4. Практична реалізація верховенства права в Україні:

- Визначення конкретних прикладів дії верховенства права в українській правовій практиці.

- Оцінка ефективності застосування принципу верховенства права в судовій, адміністративній та правозахисній практиці.

3. Семінарські завдання та дискусії:

Завдання:

1. Аналіз Конституції України:

- Проаналізуйте статті Конституції України, які закріплюють верховенство права, та поясніть, як ці положення впливають на правову систему України.
- Обговоріть роль Конституційного Суду у забезпеченні верховенства права.

2. Порівняльний аналіз:

- Порівняйте принцип верховенства права в Україні та в інших країнах, що мають розвинену правову систему (наприклад, у країнах ЄС). Як ці принципи реалізуються на практиці?

3. Дискусійні питання:

- Яким чином верховенство права забезпечується в Україні? Чи існують проблеми в його практичному застосуванні?
- Як верховенство права взаємодіє з принципом правової держави в Україні?

4. Самостійна робота:

1. Опрацювання документів:

- Ознайомтесь із рішеннями Конституційного Суду України, що стосуються принципу верховенства права.
- Прочитайте Закон України "Про судоустрій і статус суддів" та визначте, чи він впроваджує верховенство права в судовій системі.

2. Написання рефератів:

- Тема: *"Верховенство права в українському праві: історія та сучасність"*.
- Тема: *"Європейські стандарти верховенства права і їх вплив на українську правову систему"*.

3. Підготовка презентацій:

○ Підготуйте презентацію на тему *"Роль Конституційного Суду України у забезпеченні верховенства права"*.

3. Рекомендовані джерела:

Першоджерела:

1. Конституція України (1996 р.).
2. Закон України "Про судоустрій і статус суддів".
3. Закон України "Про прокуратуру".

Наукові праці:

1. Головатий С.П. Верховенство права: монографія.
2. Рабінович П. М. *Основи загальної теорії права та держави.*
3. Козюбра М. І. *Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог.*
4. Венеціанська комісія. *Доповідь про верховенство права.*

4. Питання для самоконтролю:

1. Які основні положення Конституції України стосуються принципу верховенства права?
2. Яка роль Конституційного Суду у забезпеченні верховенства права в Україні?
3. Як міжнародні стандарти верховенства права інтегруються в українське законодавство?
4. Які існують проблеми в практичному забезпеченні верховенства права в Україні?

5. Поради для поглибленого вивчення:

1. Використовуйте порівняльний метод для аналізу принципу верховенства права в різних правових системах.
2. Залучайте додаткові джерела, такі як міжнародні правові звіти та рішення Європейського суду з прав людини, для поглибленого розуміння принципу верховенства права.

3. Рекомендується активно обговорювати практичні аспекти реалізації верховенства права в Україні, звертаючи увагу на приклади судових рішень і реформи в державних органах.

Отже, вивчення теми "Верховенство права як основоположний принцип новітньої системи українського права" є важливим етапом у формуванні розуміння функціонування правової держави в Україні. Знання основних принципів та механізмів реалізації верховенства права дозволяє оцінити рівень розвитку правової системи України, визначити її відповідність міжнародним стандартам і розв'язувати актуальні проблеми правової реформи.

Тема 9. Основні вимоги принципу верховенства права і правової держави та їх реалізація в юридичній діяльності

План:

1. Верховенство права та правова держава: співвідношення понять
2. Принцип верховенства права і правової держави: єдність основних вимог
3. Реалізація принципу верховенства права як необхідна умова побудови правової держави

Методичні рекомендації

1. Мета вивчення теми:

- Опанувати поняття принципу верховенства права і правової держави, розглянути їх основні вимоги.
- З'ясувати, яким чином ці принципи реалізуються у правозастосувальній діяльності на різних рівнях влади.
- Зрозуміти значення верховенства права для розвитку національної правової системи та захисту прав і свобод людини.

2. Рекомендовані методи навчання:

1. Теоретичний аналіз з використанням загальнонаукових та галузевих методів пізнання:

- **Пояснення основних понять:** Слід розглянути терміни "верховенство права" і "правова держава", їх історію, значення та вимоги для сучасної правової системи.

- **Вимоги до верховенства права:** Акцнтуйте увагу на основних вимогах принципу верховенства права, таких як: верховенство законів, юридична визначеність, недискримінація, рівність перед законом, підконтрольність державної влади тощо.

- **Зв'язок з правовою державою:** Проаналізуйте, як ці вимоги перетинаються з основними вимогами правової держави, серед яких поділ

влади, захист прав людини, наявність незалежних судів, свобода громадянського суспільства.

2. Семінарські заняття:

На семінарах доцільно:

1. Аналізувати правозастосовчу практику:

- Розглянути реальні справи, де застосовуються принципи верховенства права і правової держави, і оцінити, чи відповідають вони вимогам закону та правам громадян.

- Обговорити важливість судової практики у реалізації принципів правової держави в Україні.

2. Вивчити нормативно-правові акти:

- Ознайомитись із основними нормативними актами, які регулюють діяльність органів державної влади і гарантують реалізацію принципів верховенства права. Зокрема, розглянути Конституцію України, закони України про судоустрій, прокуратуру, адвокатуру, а також міжнародні правові акти (наприклад, Європейську конвенцію з прав людини).

3. Дискусії і рольові ігри:

- Провести дискусії з актуальних питань: "Які вимоги до правової держави є найважливішими для сучасної України?" або "Як забезпечити реальну реалізацію верховенства права в Україні?".

- Організувати рольові ігри, де студенти приймають на себе ролі суддів, прокурорів, адвокатів та аналізують конкретні правові ситуації з погляду верховенства права.

3. Самостійна робота:

• Читання спеціалізованої літератури:

- Студенти повинні вивчити роботи таких авторів, як Дж. Гаррінгтон, Дж. Локк, А. Дайсі, які досліджують верховенство права.

- Окрім цього, доцільно вивчити вітчизняних авторів, таких як Ю.С. Шемшученко, М.І. Козюбра, С.П. Головатий, що розглядають питання верховенства права в українському контексті.

• **Практичні завдання:**

- Виконати завдання, де студенти повинні проаналізувати конкретні ситуації з реального життя, які мають безпосереднє відношення до правозастосування принципів верховенства права і правової держави.
- Написати реферат на тему: *"Як принцип верховенства права застосовується в судовій практиці України?"*.

3. Підготуйте доповідь про верховенство права за наведеною нижче структурою та розкрийте у ній такі основні питання:

1. Вступ:

- Пояснення понять верховенства права та правової держави.
- Історія розвитку ідеї верховенства права в контексті українського та міжнародного права.

2. Основні вимоги принципу верховенства права:

- Вимоги до законів: їхня ясність, стабільність, справедливість і рівність для всіх громадян.
- Вимоги до органів державної влади: підконтрольність, недискримінація, підкорення державної діяльності праву.
- Судова практика як інструмент реалізації верховенства права.

3. Вимоги до правової держави:

- Поділ влади, правовий контроль і роль судової влади.
- Захист прав і свобод людини як основа правової держави.
- Роль громадянського суспільства в забезпеченні верховенства права.

4. Реалізація принципів верховенства права в юридичній діяльності:

- Практичне застосування цих принципів в діяльності органів правосуддя, державної влади та правоохоронних органів.
- Оцінка ефективності правової реформи в Україні в контексті верховенства права.
- Проблеми та шляхи покращення реалізації принципу верховенства права в юридичній діяльності.

4. Питання для самоконтролю:

1. Які основні вимоги принципу верховенства права?
2. Як принцип верховенства права взаємодіє з принципом правової держави?
3. Як реалії правової практики відображають вимоги верховенства права в Україні?
4. Які міжнародні стандарти застосовуються для оцінки верховенства права в Україні?
5. Як органи судової влади забезпечують верховенство права?
6. Які є основні проблеми у реалізації принципів верховенства права в Україні?

5. Рекомендовані джерела:

1. Конституція України (1996 р.).
2. Закон України "Про судоустрій і статус суддів".
3. Закон України "Про прокуратуру".
4. Г. Кельзен, "Чисте вчення про право".
5. Європейська конвенція з прав людини.

6. Поради для поглибленого вивчення:

1. Активно використовуйте порівняльний метод, порівнюючи принципи верховенства права в Україні з іншими країнами ЄС і світу.
2. Рекомендується долучати практичні приклади із судової практики для більшого розуміння процесу реалізації принципів верховенства права.
3. Для кращого засвоєння матеріалу доцільно використовувати відео-матеріали і документальні фільми про правову систему України та європейські стандарти прав людини.

Таким чином, тематика принципів верховенства права і правової держави є надзвичайно важливою для глибокого розуміння української правової системи, її реформ і розвитку. Приділяючи увагу як теоретичним основам, так і практичному застосуванню цих принципів у юридичній діяльності, студенти можуть отримати всебічні знання, які знадобляться в професійній правозастосовній діяльності.

ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ТЕМ ДЛЯ НАУКОВИХ РОЗВІДОК ТА ЗАГАЛЬНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Загальні рекомендації щодо написання наукових праць з дисципліни:

При написанні наукових праць з дисципліни рекомендується дотримуватися таких загальних порад:

1. Вибір теми наукової роботи

- **Актуальність:** Обирайте тему, яка має сучасне значення для правової науки та практики (наприклад, застосування принципу верховенства права в умовах воєнного стану або цифровізації).

- **Конкретика:** Тема повинна бути чіткою, не надто широкою, щоб уникнути поверхневого аналізу.

- **Практична спрямованість:** Враховуйте можливість застосування ваших результатів у практиці (судовій, законодавчій, управлінській).

2. Формулювання структури роботи

Наукова праця з верховенства права має класичну структуру, але може мати специфіку:

1. Вступ

- Актуальність теми.
- Об'єкт і предмет дослідження.
- Мета і завдання роботи.
- Методи дослідження (аналіз, синтез, порівняльно-правовий, системний метод тощо).

- Наукова новизна та практична значущість.

2. Основна частина

- Розділ 1: Теоретико-методологічні засади верховенства права (поняття, ознаки, еволюція).

- Розділ 2: Методологія тлумачення принципу верховенства права (підходи, техніки, інтерпретація).

- Розділ 3: Практичне застосування принципу верховенства права (аналіз судової практики, конституційних рішень, міжнародних стандартів).

3. **Висновки**

- Коротке узагальнення результатів дослідження.
- Практичні рекомендації та перспективи подальших досліджень.

4. **Список використаних джерел**

- Обов'язково включайте нормативно-правові акти, наукові статті, монографії та міжнародні документи.

5. **Додатки (за потреби).**

3. **Методологія дослідження**

- **Методи аналізу і синтезу:** Розгляд верховенства права як системного явища.

- **Порівняльно-правовий метод:** Дослідження застосування верховенства права у правових системах різних країн.

- **Догматичний (формально-юридичний) метод:** Вивчення норм права, судової практики, законодавства.

- **Системно-структурний метод:** Аналіз складових елементів верховенства права.

- **Метод правової інтерпретації:** Аналіз технік і методів тлумачення норм права.

4. **Використання джерел**

- **Нормативно-правові акти:** Конституція України, міжнародні конвенції, рішення Конституційного Суду.

- **Судова практика:** Орієнтуйтеся на рішення Європейського суду з прав людини та Верховного Суду України.

- **Наукові джерела:** Монографії, статті, дисертації, які розглядають методологію та принцип верховенства права.

- **Міжнародні документи:** Доповіді Венеціанської комісії, документи Ради Європи, ООН тощо.

5. Оформлення роботи

- Дотримуйтесь академічних стандартів оформлення (шрифт Times New Roman, 14 кегль, 1,5 інтервал).

- Використовуйте **науковий стиль мови** (логічність, об'єктивність, термінологічна чіткість).

- **Цитування:** Дотримуйтесь правил цитування, уникайте плагіату. Використовуйте систему посилань відповідно до обраних вимог (наприклад, ДСТУ чи Chicago Style).

- Список джерел має включати **всі використані матеріали** та бути оформлений коректно.

6. Практичні рекомендації

- **Застосовуйте приклади:** Наводьте конкретні судові рішення, конституційні тлумачення або кейси, які ілюструють застосування верховенства права.

- **Критичний аналіз:** Висвітлюйте не лише позитивні аспекти, а й проблеми реалізації принципу верховенства права.

- **Власна позиція:** Формуйте аргументовані висновки, в яких пропонуєте конкретні рішення чи рекомендації.

- **Актуальність:** Підкріплюйте дослідження останніми змінами в законодавстві чи судовій практиці.

7. Уникнення типових помилок

- Не обмежуйтеся лише теоретичним викладом матеріалу; аналізуйте **практичні аспекти** застосування верховенства права.

- Уникайте загальних фраз без підкріплення конкретними прикладами або посиланнями на джерела.

- Дбайте про **структурованість і логічну послідовність** викладення думок.

• Пам'ятайте про **власний внесок** у наукову проблему: пропонуйте нові ідеї або уточнюйте існуючі підходи.

8. Висновок

Наукова робота з дисципліни **«Верховенство права: методологія тлумачення і застосування»** повинна поєднувати теоретичний аналіз, правозастосовну практику та новаторський підхід до розв'язання актуальних проблем. Такий підхід сприятиме як професійному розвитку студента, так і зміцненню верховенства права як фундаментального принципу правової держави.

Орієнтовна тематика наукових праць:

1. Поняття верховенства права: історична еволюція та сучасне розуміння
2. Верховенство права як фундаментальна цінність демократичної держави
3. Співвідношення верховенства права і верховенства закону
4. Методологія тлумачення принципу верховенства права в юридичній практиці
5. Судова практика Європейського суду з прав людини щодо верховенства права
6. Верховенство права у Конституції України: теоретичний та практичний аспекти
7. Застосування принципу верховенства права в конституційному судочинстві
8. Принцип правової визначеності як складова верховенства права
9. Верховенство права та доступ до правосуддя: теоретико-правовий аналіз
10. Проблеми та виклики реалізації верховенства права в сучасних умовах глобалізації
11. Методологічні підходи до тлумачення верховенства права в міжнародному праві

12. Верховенство права як інструмент захисту прав і свобод людини
13. Інтеграція верховенства права у правову систему Європейського Союзу
14. Функціональна роль верховенства права у процесі правотворення
15. Критерії оцінки дотримання принципу верховенства права в державному управлінні
16. Застосування принципу верховенства права у діяльності органів місцевого самоврядування
17. Співвідношення верховенства права та принципу справедливості у правовій доктрині
18. Принцип рівності перед законом як елемент верховенства права
19. Правова культура як умова ефективної реалізації верховенства права
20. Верховенство права в умовах надзвичайного стану або воєнного стану
21. Роль судової влади у забезпеченні верховенства права
22. Проблеми забезпечення верховенства права у діяльності правоохоронних органів
23. Верховенство права та цифровізація: виклики і перспективи
24. Принцип прозорості та підзвітності як складова верховенства права
25. Теорії інтерпретації права: порівняльний аналіз з точки зору верховенства права
26. Особливості застосування верховенства права у системі адміністративного судочинства
27. Проблеми тлумачення принципу верховенства права у правових системах світу
28. Співвідношення верховенства права та правового нігілізму
29. Механізми моніторингу дотримання верховенства права у державах-членах Ради Європи
30. Перспективи розвитку верховенства права в Україні: теоретичні і практичні виміри

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тести

1. Який історичний документ, що діє дотепер, закріплював основні гарантії правосуддя і, таким чином, заклав основи верховенства права?

- а) Конституція Пилипа Орлика
- б) Закони XII таблиць
- в) Велика хартія вольностей
- г) Закони Ману

2. Праці якого мислителя сприяли найбільшому розвитку та утвердженню ідеї верховенства права?

- а) Томас Гоббс
- б) Альберт Дайсі
- в) Жан Боден
- г) Нікколо Макіавеллі

3. Хто вважається засновником ідеології (доктрини) лібералізму?

- а) Едмунд Берк
- б) Джон Локк
- в) Карл Маркс і Фрідріх Енгельс
- г) Гуго Гроцій

4. Котрий із зазначених нижче мислителів найбільш повною мірою обґрунтовував право народу на повстання?

- а) Жан Жак Руссо
- б) Іммануїл Кант
- в) Густав Гуго

г) Вольтер

5. Хто сформулював сучасну модель поділу влад?

- а) Джон Локк
- б) Шарль Луї Монтеск'є
- в) Габріель Феліксович Шершеневич
- г) Марсілій Падуанський

6. Хто вважається засновником теорії народного суверенітету і політичного радикалізму?

- а) Дмитро Ярош
- б) Георг Вільгельм Фрідріх Гегель
- в) Фома Аквінський
- г) Жан Жак Руссо

7. Хто вважається засновником теорії представницького правління і парламентської демократії?

- а) Бенедикт Спіноза
- б) Аристотель
- в) Олександр Миколайович Радищев
- г) Віктор Андрійович Ющенко

8. Яка правова сім'я найповнішою мірою придатна до реалізації принципу верховенства права?

- а) романо-германська
- б) англо-саксонська
- в) релігійно-традиційна
- г) соціалістична

9. Який елемент Альберт Дайсі не відносив до числа найважливіших складових верховенства права?

- а) жодна людина не може зазнавати покарання, окрім як у випадку явного порушення закону, який повинен забезпечувати визначеність та передбачуваність і не повинен мати зворотної сили
- б) жодна людина не перебуває понад законом та усі суспільні класи є загальнопідпорядкованими єдиним приписам права
- в) верховенство права повинно впливати не із писаної конституції, а із звичаєвого (витвореного суддями) права
- г) поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову гілку та функціонування ефективного механізму стримування і протидії

10. В якому документі окреслено сутність поняття «верховенство права»

- а) Статут Ради Європи
- б) Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.
- в) Кодекс адміністративного судочинства України
- г) Загальна декларація прав людини і громадянина

11. На яких аспектах верховенства права не акцентується увага у документах ООН?

- а) незалежна судова система, незалежні установи захисту прав людини
- б) визначені та обмежені повноваження влади, справедливі та прозорі вибори
- в) якість законодавства, ієрархічна вищість закону, рівність перед законом, відповідальність перед законом, юридична визначеність, процесуальна та судова прозорість, уникнення свавілля, поділ влади
- г) неналежність глави держави до жодної з гілок влади, незалежний статус контрольно-наглядової влади, розвинута система органів місцевого

самоврядування, періодичні вибори на засадах загального, рівного, прямого виборчого права і таємного голосування

12. Згідно з ухваленим у Гельсінкі Рішенням Ради Міністрів № 7/08 про «Подальше зміцнення верховенства права на просторі ОБСЄ» до складових верховенства права не віднесено:

а) скасування смертної кари; визнання людини найвищою соціальною цінністю; панування права в усіх сферах життя суспільства та його пріоритетність щодо політичних та інших соціальних норм

б) незалежність судівництва; ефективне судове адміністрування; право на справедливий суд; доступ до суду

в) підзвітність державних органів та посадових осіб; дотримання верховенства права у сфері адміністративної діяльності; право на юридичну допомогу та повага прав людини стосовно осіб, що перебувають під вартою; запобігання катуванням чи жорстокому, нелюдському або такому, що принижує людську гідність, поводженню чи покаранню

г) підвищення обізнаності та освіченості щодо верховенства права для спеціалістів-юристів та громадськості; дотримання стандартів і практики верховенства права в системі кримінальної юстиції; боротьба з корупцією

13. Організація економічного співробітництва та розвитку до основоположних елементів верховенства права не відносить:

а) наявність основних правил та цінностей, які люди спільно визнають та яким вони згодні себе підпорядкувати (конституціоналізм), підпорядкованість влади законові

б) тлумачення закону незалежними і безсторонніми суддями, правозастосовна діяльність має здійснюватися на основі закону та уникати несправедливої дискримінації, прозорість закону та його доступність для всіх

в) законність та визначеність нормативних приписів і повноважень органів влади, рівність перед законом, панування створеного суддями права замість писаної конституції

г) ефективне і своєчасне застосування закону, захист прав людини законом, можливість зміни закону лише на підставі встановленої прозорості, відповідальної і демократичної процедури

14. У Європейському Союзі до складу верховенства права не відносять:

а) панування парламентської демократії та ліберального політичного режиму

б) ієрархічну вищість закону

в) дотримання основоположних прав

г) справедливе застосування закону, ефективне користування правами Співтовариства, захист виправданих очікувань та протидію корупції

15. Міжнародна комісія юристів вбачає у понятті «верховенство права»:

а) панування права в усіх сферах суспільного життя

б) підпорядкованість органів державної влади та їх посадових осіб дії закону нарівні зі звичайними громадянами

в) визнання людини найвищою соціальною цінністю, а її прав – змістом і спрямованістю діяльності держави

г) основоположний принцип, що захищає особу від свавільної влади держави та надає їй можливість володіти людською гідністю

16. Верховенство права як головна риса держави найчастіше зустрічається:

а) у працях німецьких мислителів XVII – XIX ст.

б) у міжнародних документах країн «Осі» та Антикомінтернівського пакту

в) у конституціях колишніх соціалістичних країн Центральної та Східної Європи (Албанії, Вірменії, Білорусі, Боснії та Герцеговини, Хорватії, Чехії, Естонії, Грузії, Угорщини, Молдови, Чорногорії, Румунії, Сербії, Словаччини, Словенії, «колишньої Югославської Республіки Македонії», України)

г) в конституціях старих демократій (Андорри, Фінляндії, Німеччини, Мальти, Норвегії, Португалії, Іспанії, Швеції, Швейцарії, Туреччини)

17. Ототожнення поняття «верховенство права» з поняттями «законність», «верховенство закону», «владарювання за законом» властиве для:

- а) соціалістичних країн
- б) державності часів абсолютної монархії
- в) французьких просвітників XVIII ст., які обґрунтовували необхідність скасування абсолютної монархії
- г) буржуазних держав

18. Який мислитель стверджував, що усі особи та владні інститути в рамках держави (публічні чи приватні) повинні підкорятись публічно створеним законам, які набувають чинності (загалом) наперед і на основі яких публічно здійснюється правосуддя, вони також повинні мати змогу користуватися благами цих законів?

- а) сер Роджер де Коверлей
- б) граф Олджернон Сідней
- в) Генрі Сент-Джон, 1-й віконт Болінгброк
- г) сер Томас Генрі Бінгем, барон Бінгем з Корнхіллу

19. До числа найбільш визнаних рис верховенства права у сучасності відносять такі, як:

- а) пріоритет прав людини; скасування смертної кари; заборона жорстокого, нелюдського або такого, що принижує людську гідність, поводження чи

покарання; визнання людини найвищою соціальною цінністю, а її прав – змістом і спрямованістю діяльності держави

б) панування права в усіх сферах життя суспільства; обмеження правом влади держави; поділ влади щонайменше на законодавчу, виконавчу і судову гілку; механізм стримувань і противаг

в) законність, у т.ч. прозорий, підзвітний і демократичний процес введення в дію приписів права; юридична визначеність; заборона свавілля; доступ до правосуддя, представленого незалежними і безсторонніми судами, у т.ч. і тими, які наглядають за адміністративною діяльністю; дотримання прав людини; заборона дискримінації і рівність перед законом

г) права людини; визнання пріоритету норм міжнародного права щодо норм національного права; демократія; республіканізм, парламентаризм, лібералізм, конституціоналізм; реальна участь народу в управлінні державою; гласність; плюралізм; народний суверенітет; підзвітність і підконтрольність влади народові; розвинуте і незалежне від держави місцеве самоврядування

20. Сучасні виклики верховенству права (за Венеційською комісією):

а) бідність, недостатній рівень освіти, використання війни в якості способу вирішення міжнародних спорів, глобальні проблеми сучасності

б) вплив нових способів здійснення влади на фізичних осіб, здатність приватних суб'єктів порушувати особисті права, необхідність поширення дії принципу верховенства права на міжнародні організації, транснаціональні корпорації, державно-приватних суб'єктів та приватних осіб, які уповноважені здійснювати певні функції держави

в) існування тоталітарних і авторитарних режимів, масові порушення ними прав людини, концентрація влади замість її поділу, втручання держави в економіку, невизнання пріоритету норм міжнародного права щодо норм національного права, порушення принципів міжнародного права, невизнання окремими державами юрисдикції міжнародних органів із захисту прав людини

г) бюрократизм, хабарництво, корупція, непотизм, сваволя чиновництва

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. «Досконала держава» Платона з «верховенством» «найкращого начала»
2. «Панування закону» як «панування Божества і Розуму» Аристотеля
3. Розуміння права як «найвищого закону» за вченням Цицерона.
4. Magna Carta (Велика Хартія вольностей 1215 р.) як найвизначніший середньовічний попередник юридичного закріплення принципу верховенства права
5. Теорія Томаса Гоббса – основа політичного абсолютизму і супутнього йому юридичного позитивізму
6. Теоретична спадщина Джона Локка – перлина ліберальної інтелектуальної традиції
6. Своєрідність теоретичної спадщини і концептуальні елементи творчості Жан-Жака Руссо – часткова основа доктрини «верховенства права»
7. Ш.Л. Монтеск'є як найвидатніший теоретик лібералізму та конституціоналізму XVIII ст.
8. Алберт Дайсі і його доктрина «The Rule of Law»
9. «Rule of Law» і німецька доктрина «Rechtsstaat»
10. Доктрина «верховенства права» і континентально-європейське право
11. «Верховенство права» і Ліга Націй
12. Загальна Декларація ООН прав людини 1948 року
13. Поняття «верховенство права» і Міжнародна комісія юристів
14. Значення діяльності МКЮ в опрацюванні змісту поняття «верховенство права», його поширенні та контролі за його дотриманням у світі
15. Заснування Ради Європи і верховенство права
16. Верховенство права як складник тріади принципів спільної спадщини європейських народів
17. Парламентська Асамблея Ради Європи і визнання та утвердження верховенства права в країнах-членах (на прикладі України)

18. Комітет міністрів Ради Європи і розвиток змісту верховенства права
19. Принцип верховенства права в рішеннях Європейського Суду з прав людини
20. Поняття «верховенство права» в Установчих договорах ЄС
21. Хартія основоположних прав Європейського Союзу
22. Конституція для Європи і верховенство права
23. Український погляд на проблему
24. Декларація про державний суверенітет України 16 липня 1990 р.
25. Конституційний Договір від 8 червня 1995 р.
26. Закріплення у Конституції України принципу верховенства права та вимог, що впливають з нього
27. Концепція абсолютного природного права як основа юридичного принципу верховенства права
28. Суспільний договір, як джерело легітимності походження політичної влади і держави
29. Верховенство права як верховенство природних прав людини
30. Три рівні юридичного закріплення принципу верховенства права
31. Верховенство права: українські реалії та перспективи
32. Принцип верховенства права – основні загрози
33. Верховенство права та правова держава: співвідношення понять
34. Принцип верховенства права і правової держави: єдність основних вимог
35. Реалізація принципу верховенства права як необхідна умова побудови правової держави
36. Поняття, сутність та основні ознаки принципу верховенства права
37. Історичний розвиток та еволюція уявлень про основні елементи верховенства права у працях класиків політико-правової думки
38. Співвідношення верховенства права та верховенства закону
39. Основні складові принципу верховенства права
40. Правова визначеність та її роль у контексті верховенства права

41. Принцип справедливості у контексті верховенства права
42. Юридична рівність як складова верховенства права
43. Доступу до правосуддя та його реалізація у межах принципу верховенства права
44. Заборона свавілля державної влади як важливий елемент принципу верховенства права
45. Прозорість і підзвітність державної влади у системі принципу верховенства права
46. Особливості реалізації принципу верховенства права у правовій системі України
47. Основні методологічні засади тлумачення принципу верховенства права
48. Роль тлумачення права у контексті втілення верховенства права
49. Роль суддів у тлумаченні принципу верховенства права
50. Особливості функціонування верховенства права в системі міжнародного права
51. Основні засади та особливості реалізації принципу верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини
52. Роль Конституційного Суду України у забезпеченні верховенства права
53. Значення принципу верховенства права для демократичної держави
54. Особливості реалізації принципу верховенства права у діяльності органів державної влади
55. Співвідношення і взаємодія принципу верховенства права та принципу законності
56. Принцип пропорційності у контексті верховенства права
57. Принцип верховенства права у контексті забезпечення захист прав людини
58. Правовий нігілізм і його вплив на верховенство права
59. Особливості забезпечення верховенства права у конституційному процесі

60. Юридичний прецедент та його зв'язок із принципом верховенства права

61. Методологічні підходи до тлумачення принципу верховенства права

62. Принцип верховенства права та його зв'язок з принципом поділу влади

63. Значення верховенства права в адміністративному судочинстві

64. Принцип верховенства права та його втілення у сфері місцевого самоврядування

65. Правова культура та її вплив на реалізацію принципу верховенства права

66. Особливості верховенства права у контексті глобалізації

67. Критерії оцінки дотримання принципу верховенства права

68. Дискреційні повноваження та їх співвідношення з принципом верховенства права

69. Верховенство права в умовах надзвичайного чи воєнного стану

70. Принцип недискримінації як елемент верховенства права

71. Принцип верховенства права у правовій системі Європейського Союзу

72. Зв'язок принципу верховенства права з правами і свободами людини

73. Роль міжнародних договорів у контексті верховенства права

74. Значення незалежності суддів для реалізації принципу верховенства права

75. Особливості тлумачення принципу верховенства права у різних правових сім'ях

76. Позитивне і негативне тлумачення верховенства права

77. Співвідношення верховенства права та законодавчої ініціативи

78. Справедливий суд та його зв'язок з верховенством права

79. Презумпція невинуватості у контексті принципу верховенства права

80. Методологія тлумачення принципу верховенства права

81. Корупція та її вплив на реалізацію принципу верховенства права

82. Прогалини в праві та їх вплив на стан реалізації принципу верховенства права

83. Роль Верховної Ради України у забезпеченні принципу верховенства права

84. Значення юридичної відповідальності у контексті реалізації принципу верховенства права

85. Особливості реалізації принципу верховенства права у кримінальному процесі

86. Принцип правової визначеності та його значення у сучасному праві

87. Роль адвокатури у захисті верховенства права

88. Постмодерн та вплив його основних засад на стан забезпечення принципу верховенства права

89. Основні проблеми імплементації принципу верховенства права в Україні

90. Міжнародні механізми контролю за дотриманням принципу верховенства права

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Універсальна рекомендована література до всіх тем:

Основні нормативні документи до всіх тем:

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
4. (Європейська) Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
5. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

Основні доктринальні джерела до всіх тем:

1. Головатий С.В. Верховенство права: монографія. У 3-х кн. Київ: Фенікс, 2006. 1747 с.
2. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). Верховенство права: Доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25-26 березня 2011 року), на основі коментарів, що їх надали: пан Пітер Ван ДАЙК (член Комісії, Нідерланди), пані Грет ГАЛЛЕР (член Комісії, Швейцарія), пан Джефрі ДЖОУЕЛ (член Комісії, Велика Британія), пан Каарло ТУОРИ (член Комісії, Фінляндія) / Переклад на

українську мову С. Головатого (за підтримки Американської агенції з міжнародного розвитку/USAID) // Право України. 2011. № 10. С. 168-184.

3. Падалка Р.О. Верховенство права як основоположний принцип права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Р.О. Падалка; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2017. – 195 с.

4. Сухицька Н.В. Верховенство права: курс лекцій. Київ: Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», 2013.

Основна наукова періодика до всіх тем:

1. Авер'янов В. Принцип верховенства права у сфері виконавчої влади: питання теорії та практика реалізації. Право України. 2010. № 3. С. 72-79.

2. Багрій О. Доктрина верховенства Конституції України у конституційному правосудді. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 6. С. 117- 125.

3. Багрій О. Сутність принципу верховенства Конституції України. Підприємництво, господарство і право. 2013. № 9. С. 83-87.

4. Бориславська О. Верховенство конституції чи верховенство права: деякі питання відновлення дії окремих положень Конституції України. Вісник Конституційного Суду України. 2015. № 6. С. 48-57.

5. Волинець В. В. Забезпечення верховенства права як умова функціонування сучасної правової держави. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2013. Вип. 60. С. 28-35.

6. Гарасимів Т. З., Галайко О. Р. Панування права та верховенство права: деякі аспекти співвідношення понять. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична. 2012. Вип. 3. С. 468-478.

7. Головатий С. Тріада європейських цінностей – верховенства права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу (частина третя: права людини). Право України. 2015. № 1. С. 13-92.

8. Гринюк Р. Методологічні способи тлумачення принципу верховенства права. Українське право. 2006. № 1 (19). С. 72-79.

9. Гринюк Р., Багрій О. До питання про доцільність визнання презумпції конституційності нормативно-правових актів у контексті забезпечення верховенства Конституції України. Вісник Конституційного Суду України. 2015. № 4. С. 92-102.
10. Грицай І. Ретроспектива та сучасний зміст паритетної демократії: теоретико-правовий аспект. Верховенство Права. 2017. № 3. (30). С. 44- 50.
11. Гультай М. Конституційна скарга як прояв дії верховенства права. Право України. 2012. № 9. С. 316-324.
12. Заєць А. Концепції правової держави та верховенства права в українській правовій доктрині. Право України. 2013. № 9. С. 243-269.
13. Заросило В. Щодо формування сучасного сприйняття прав людини. Верховенство Права. 2017. № 1 (30). С. 20-23.
14. Козюбра М. Верховенство права і Україна. Право України. 2012. № 1-2. С. 30-63.
15. Косович В. Юридичний техніко-технологічний інструментарій та верховенство права (методологія дослідження). Вісник Львівського університету. Серія: Юридична. 2018. Вип. 66. С. 14-26.
16. Курко М. Право громадян на проведення масових заходів в Україні та його застосування. Верховенство Права. 2017. № 1 (30). С. 16-19.
17. Лемак В. Принцип верховенства права в Україні: основні загрози. Право України. 2010. № 3. С. 44-51.
18. Луспеник Д. Верховенство права – «новий» старий принцип цивільного судочинства: співвідношення із принципом законності. Право України. 2017. № 8. С. 9-20.
19. Макаренко Л. О. Принцип верховенства права: проблеми розуміння та дії. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2012. Вип. 58. С. 9-18.
20. Малишев Б. В. Принцип верховенства права (теоретико-правовий аспект). Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 8. С. 14-20.
21. Малишев Б. Принцип верховенства права (теоретико-правовий аспект). Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 8. С. 14-20.

22. Матат А. В. Верховенство Конституції та захист прав людини як пріоритет діяльності Конституційного Суду України. Форум права. 2016. № 1. С. 186-194.

23. Овчаренко О. Відповідальність суддів як елемент принципу верховенства права. Право України. 2014. № 4. С. 212-219.

24. Орловська І. Г., Фаст О. О. Значення принципу верховенства права для сучасного демократичного суспільства. Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 2. С. 30-33.

25. Рабінович П. Верховенство права: доктринальні інтерпретації в Україні. Право України. 2013. № 9. С. 162-175.

26. Рабінович П. Верховенство права: доктринальні інтерпретації в Україні. Право України. 2013. № 9. С. 162-175. 67. Рабінович П. Інтерпретація верховенства права: основні вітчизняні підходи та їх діалектична взаємодоповнюваність. Право України. 2013. № 1-2. С. 297-309.

27. Рабінович П. Верховенство права: сучасні вітчизняні підходи до інтерпретації. Вісник Академії правових наук України. 2012. № 2. С. 3-16. 72.

28. Рабінович П. Інтерпретація верховенства права: основні вітчизняні підходи та їх діалектична взаємодоповнюваність. Право України. 2013. № 1-2. С. 296-309. 73.

29. Рабінович П. Інтерпретація верховенства права: основні вітчизняні підходи та їх діалектична взаємодоповнюваність. Право України. 2013. № 1-2. С. 296-309.

30. Рабінович П. Основоположні верховенства права людини: соціальноантропна сутність, змістова кваліфікація. Вісник Національної академії правових наук України. 2013. № 2. С. 10-16.

31. Руднєва О. Міжнародні стандарти прав людини та принцип верховенства права: до проблеми співвідношення правових явищ. Юридична Україна. 2012. № 4. С. 15-19.

32. Савенко Д. Л. Верховенство права і законність в організації та діяльності прокуратури України: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 20 с.

33. Серьогін С. В. Верховенство права в Україні: проблеми розуміння та застосування: моногр. Дніпропетровськ: Грані, 2014. 121 с.

34. Серьогін С. В. Проблемні юридико-філологічні аспекти застосування понять «право» й «закон» в українській правовій доктрині та в контексті принципу верховенства права: моногр. Дніпропетровськ: Грані, 2012. 89 с

35. Тимченко Г. Практика Європейського суду з прав людини в аспекті реалізації принципу верховенства права. Право України. 2014. № 5. С. 203-212.

36. Томенко М. Конституційний процес в Україні: у пошуках політичного і правового компромісу. Верховенство Права. 2016. № 1. С. 30-33.

37. Фомін А. Альберт Дайсі про панування закону як верховенство права у вузькому сенсі. Право України. 2013. № 10. С. 170-177.

Рекомендована література до окремих тем:

Законодавчі та нормативні документи

До тем 1-2:

1. Декларація незалежності США 1776 р. // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. - К.: Книги для бізнесу, 2008. – С. 444 – 448.

2. Magna Carta 1215 р. // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. - К.: Книги для бізнесу, 2008. – С. 219 – 233.

3. Французька декларація прав людини і громадянина 1789 р. // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. - К.: Книги для бізнесу, 2008. – С. 449 – 451.

До теми 3:

4. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

7. (Європейська) Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

8. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

До тем 4-5:

9. Загальна декларація прав людини від 10.12. 1948 р. (Електронний ресурс). – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015

10. Закон України “Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції” від 17.07. 1997 р. (Електронний ресурс). – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=475%2F97-%E2%F0>

11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу No. 11. – офіційний переклад з англ. (Електронний ресурс). – Режим доступу: <http://www.coe.kiev.ua/docs/cets/cets005.html>

12. Конституційні акти Європейського Союзу. Част. 1 / Упорядник Г.Друзенко, за заг. ред. Т. Качки. – К: Видавництво “Юстиніан”, 2005. – С. 15 – 183.

13. Справа “Брумареску проти Румунії”. Практика Європейського суду з прав людини // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. - К.: Книги для бізнесу, 2008. – С. 616 - 653.

14. Справа “Горнсбі проти Греції”. Практика Європейського суду з прав людини // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. - К.: Книги для бізнесу, 2008. – С. 568 - 615.

15. Справа “Кайсин та інші проти України”. Практика Європейського суду з прав людини // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. - К.: Книги для бізнесу, 2008. – С. 654 - 663.

16. Справа “Совтрансавто-Холдинг” проти України”. Практика Європейського суду з прав людини // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. - К.: Книги для бізнесу, 2008. – С. 664 – 710.

17. Статут Ради Європи від 5.05. 1949 р. (Електронний ресурс). - Режим доступу: <http://www.coe.kiev.ua/docs/cets/cets001.html>

До тем 6-7-8:

18. Акт проголошення незалежності України від 24.08. 1991 р. (Електронний ресурс). – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1427-12>

19. Висновки Венеціанської комісії по Конституційному договору та по проекту конституції. (Електронний ресурс). – Режим доступу: http://www.venice.coe.int/site/dynamics/N_Opinion_ef.asp?L=E&CID=47

20. Декларація про державний суверенітет України від 16.07. 1990 р. (Електронний ресурс). - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

21. Закон України “Про приєднання України до Статуту Ради Європи” від 31.10.1995р. (Електронний ресурс). – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

22. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування

державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 8.06. 1995 р. (Електронний ресурс). – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

23. Конституція України від 28.06. 1996 р. (Електронний ресурс). – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

24. Рішення Конституційного Суду від 2.11. 2004 р. № 15-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання).

25. Рішення Конституційного Суду від 1 квітня 2008 року № 4-рп/2008 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин другої, третьої, четвертої статті 219 Регламенту Верховної Ради України (справа про Регламент Верховної Ради України).

До теми 9:

26. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочину та зловживання владою, прийнята резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї від 29 листопада 1985 р. URL: <https://khpg.org/1080460475>

27. Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї 40/32 від 29 листопада 1985 р. і 40/146 від 13 грудня 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text

Основна доктринальна література до окремих тем:

До тем 1-2:

1. Аристотель. Політика // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. - К.: Книги для бізнесу, 2008. – С. 91 – 129.

2. Гемілтон. Федераліст № 78 // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. - К.: Книги для бізнесу, 2008. – С. 465 – 473.
3. Головатий С. Верховенство права: Монографія: У 3-х кн. – К.: Видавництво «Фенікс», 2006 – Кн. 1. – С. 125-170, 279-292, 360-372, 405-428, 431-442, 472-490, 517-535.
4. Лок Дж. Два трактати про врядування // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. - К.: Книги для бізнесу, 2008. – С. 327 – 351.
5. Медисон. Федераліст № 48 // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. - К.: Книги для бізнесу, 2008. – С. 453 – 458.
6. Медисон (або Гемілтон). Федераліст № 51 // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. - К.: Книги для бізнесу, 2008. – С. 459 – 464.
7. Монтеск'є Ш. Дух законів // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. - К.: Книги для бізнесу, 2008. – С. 387 – 443.
8. Пейн Т. Права людини // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. - К.: Книги для бізнесу, 2008. – С. 475 – 507.
9. Платон. Держава // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. - К.: Книги для бізнесу, 2008. – С. 13 – 89.
10. Пуфендорф С. Про обов'язки людини // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. - К.: Книги для бізнесу, 2008. – С. 353 – 359.
11. Руссо Ж.-Ж. Суспільний договір // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. - К.: Книги для бізнесу, 2008. – С. 363 – 385.
12. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / Перекл. з англ. А.Іщенко. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. – С. 14 – 70.
13. Цицерон. Про державу // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. - К.: Книги для бізнесу, 2008. – С. 131 – 168.

14. Цицерон. Про закони // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. - К.: Книги для бізнесу, 2008. – С. 169 – 203.

15. Цицерон. Про природу богів // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. - К.: Книги для бізнесу, 2008. – С. 204 – 218.

До теми 3:

16. Бонк Х.-Й. Принцип правової держави в Німеччині: верховенство права в судовій практиці // Укр. право. - 2006. - Чис.1 (19). С. 190 – 196.

17. Гаєк Ф.А. Конституція свободи: Пер. з англ. - Львів: Літопис, 2002. – С. 139-255.

18. Гартвіг М. Принцип правової держави в Німеччині // Укр. право. - 2006. - Чис.1 (19). С.24 – 29.

19. Головатий С. Верховенство права: Монографія: У 3-х кн. – К.: Видавництво «Фенікс», 2006 – Кн. 1. – С. 537-623, 629-688, Кн. 2. – С. 803-888.

20. Дайсі А. Вступ до вчення про право конституції // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. - К.: Книги для бізнесу, 2008. – С. 511 – 528.

21. Мелешевич А., Яремко Т. Підходи до визначення верховенства права: в пошуках консенсусу // Укр. право. - 2006. - Чис.1 (19). С. 221 – 231.

22. Радбрух Г. Філософія права: Пер. з нім. – К.: Тандем, 2006. – С. 86–109.

23. Себайн Дж. Г., Торсон Т. Л. Історія політичної думки: Пер. з англ. - К: Основи, 1997. – С. 403-405.

До тем 4-5:

24. Головатий С. Верховенство права: Монографія: У 3-х кн. – К.: Видавництво «Фенікс», 2006 – Кн. 2. – С. 889-1276.

25. Йочине Д. Зміцнення верховенства права Європейським судом з прав людини: литовський та український досвід і приклади // Укр. право. - 2006. - Чис. 1 (19). – С. 160 – 184.

26. Рабінович П. Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького суду та Конституційного Суду України // Укр. право. - 2006. - Чис. 1 (19). - С. 210 – 220.

До тем 6-7-8:

27. Волков В. Верховенство права і конституційне правління в Україні // Правничий часопис Донецького університету. – 2007. - № 2. – С. 9 – 11.

28. Головатий С. Верховенство права: Монографія: У 3-х кн. – К.: Видавництво «Фенікс», 2006 – Кн. 3. – С. 1325-1450.

29. Драгоманов М. Проект Статуту Української спілки “Вільний Союз” // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. - К.: Книги для бізнесу, 2008. – С. 897 - 988.

30. Заєць. А. П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. – К.: Парламент. вид-во, 1999. – С. 131-152.

31. Кістяківський Б. Соціальні науки і право // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. - К.: Книги для бізнесу, 2008. – С. 839 - 896.

32. Козюбра М. Лекція на тему: ”Верховенство права як вихідна засада демократичного суспільства”. Стенограма виступу // Перша сесія Української школи політичних студій. – 17–19 лютого. – 2006.

33. Козюбра М. Принцип верховенства права та вітчизняна теорія і практика // Укр. право. – 2006. – Чис. 1 (19). – С. 15 – 23.

34. Козюбра М. Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 4. – С. 24–31.

35. Козюбра М. Тенденції розвитку джерел права України в контексті європейських правоінтеграційних процесів // Наукові записки НаУКМА: Юридичні науки. – Т. 26. – 2004. – С. 3–9.

36. Мономах В. Повчання // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. - К.: Книги для бізнесу, 2008. – С. 715 - 726.

37. Оріховський-Роксоланин С. Напучення королеві польському Сигізмунду Августу // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. - К.: Книги для бізнесу, 2008. – С. 789 - 836.

38. Петришин О. В. Право як соціально-юридичне явище: до постановки питання // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2007. - № 4 (51). – С.3-18.

39. Прокопович Ф. Духовний регламент // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. - К.: Книги для бізнесу, 2008. – С. 729 - 788.

40. Рабінович П. Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького суду та Конституційного Суду України. // Укр. право. - 2006. – Чис. 1 (19). - С. 210 – 220.

41. Стецюк П.Б. Основи теорії конституції та конституціоналізму: Пос. для студентів. – Ч. 1. – Львів: Астролябія, 2003. – С. 114-117, 156-185.

42. Шаповал В. Верховенство права: міфи і реалії пострадянського праворозуміння // Укр. право. – 2006. - Чис. 1 (19). – С. 30 – 32.

43. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. – К.: Український центр правничих студій, 2001. – 302 с.

До теми 9:

44. Головатий С. Верховенство права: Монографія: У 3-х кн. – К.: Видавництво «Фенікс», 2006 – Кн. 3. – С. 1451-1536.

45. Кодекс адміністративного судочинства України: науково-практичний коментар: У 2 т. / За заг. ред. Р.О. Куйбіди. – К.: Книги для бізнесу, 2007. – Том 1. – С. 29 – 44, 77 – 141.

46. Козюбра М. Принцип верховенства права та вітчизняна теорія і практика // Укр. право. – 2006. – Чис. 1 (19). - С. 15 – 23.

47. Козюбра М. Правовий закон: проблема критеріїв // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2–3. - С. 83–96.

48. Козюбра М. Принцип верховенства права і правової держави: єдність основних вимог // Наукові записки НаУКМА: Юридичні науки. – Т. 64. – 2007. – С. 3–9.

49. Пашук Т.І. Право людини на ефективний державний захист її прав та свобод / Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / Редкол.: П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін. – Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 15. – Львів: Край, 2007. – С. 89-116, 125-173.

50. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістова характеристика): Монографія. – Х.: Право, 2008. – С. 148 – 219.

51. Рабінович П.М., Панкевич І.М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти) / Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / Редкол.: П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін. – Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 3. – Львів: Астрон, 2001. – С. 34-55.

52. Рісний М.Б. Правозастосувальний розсуд у юридичній практиці (загальнотеоретичне дослідження) / Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / Редкол.: П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін. – Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 16. – Львів: Край, 2007. – С. 83-146.

53. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / Перекл. з англ. А.Іщенко. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. – С. 106 – 145.

54. Філософія прав людини / За редакції Ш. Госепата та Г. Ломанна: Пер. з нім. О.Юдіна та Л.Доронічевої. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 320 с.

55. Фулей Т. І. Принцип пропорційності як загальний принцип Європейського права та його застосування у практиці Європейського суду з

прав людини та Суду справедливості ЄС // Реформування правової системи України: проблеми і перспективи розвитку. – С. 178–189.

56. Фуллер Лон Л. Мораль права: Пер. з англ. – К.: Сфера, 1999. – С. 38-93.

57. Цвік М.В. Верховенство права в контексті прав людини // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні. До 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини і основних свобод: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф.: У 2 ч. – Х., 2000. – Ч. 1. – С. 49 – 53.

58. Шаповал В. Верховенство права: міфи і реалії пострадянського праворозуміння // Укр. право. – 2006. - Чис. 1 (19). – С. 30 – 32.

59. Шевчук С. Формальна та органічна характеристика принципу верховенства права: до нових методів тлумачення Конституції // Укр. право. – 1998. – Чис. 2(10). – С. 56 – 68.